

KADİM YUNANDA ARİSTOTELES'DEN SONRAKİ DEVİRLERİN SİYASİ TELÂKKİLERİ

Yazan:

Doçent Dr. Recai G. Okandan

- 1) Giriş; 2) Sirenaik mektep yahut Hedonistler, 3) Epikürizm;
4. Sinizm; 5) Stoisizm; 6) Septisizm

1. Giriş :

Milâttan evvel beşinci asırda şedit mücadelelere sahne olan Kadım Yunanda Isparta ve Atina beldeleri arasındaki muharebeler, *Perikles*'in [M. E. 499 - 429] teşebbüsile mukaddema Milâttan evvel 445 senesinde akdolunan otuz senelik sulh muahedesiyle ortadan kaldırılamamış; Milâddan evvel 431 den 404 tarihine kadar devam eyliyen *Pelepones* harbi de bu muharebelerin en hâd bir devreye girmesini mucip olmuştu. *Isparta*, *Tep* ve *Atina* siteleri arasındaki mücadeleler ve bu beldelerden her birinin kendi lehine olmak üzere Yunan ittihadını tahakkuk ettirmek arzuları, netice itibarile, Kadım Yunanda daimi mücadele ve harp halini hâkim kılmışlardı. Bilâhare, Makedonya kralı *Filip* [M. E. 359 - 336], Kadım Yunanın içinde bulunduğu bu vaziyetten istifade ederek Yunan sitelerini tamamen istilâ ve onları kendi hâkimiyeti altına almağa muvaffak olmuştu. Bu suretle Yunan beldeleri siyasi istiklâllerini kaybetmişler ve asırlarca kendi mevcudiyetini muhafaza eyliyen *site* rejim ve telâkkisi de kendi mevkiini *imparatorluk* namı altında daha geniş bir siyasi teşekküle terkeylemiş ve *Fert - Site* münasebetleri de daha geniş bir siyasi birlik dahilinde inhilâl etmişti.

Büyük İskender'in Milâddan evvel 323 de ölümünü müteakıp, bi-dayette İmparatorluk ordusunda asker olarak hizmet eyliyen ve sonradan evvelâ Trakya ve bilâhare Makedonya kralı olan *Lisimak*'ın Milâddan evvel 281 de vefatına kadar devam eyliyen kırk senelik müddet zarfındaki dahili mücadeleler de büyük Makedonya imparatorluğunu tamamen tahrip etmiş; Yunan âleminin her tarafında yenden hâkim olan çok vahim karışıklıklar içtimaî ve siyasi bir çok:

müşküller doğurmuştu. Makedonya imparatorluğunun maruz kaldığı bu vaziyet, Site'lerin muhtariyet ve istiklâllerinin ve buna çok yakından bağlı bulunan site rejiminin yeniden ihyası hususundaki teşebbüslerin muvaffakiyete erişmesini bir türlü mümkün kılamamış; yabancıların hâkimiyeti yine kendi mevcudiyetini idame ettirmeye muvaffak olmuştu.

Kadım Yunanın içinde bulunduğu bu vaziyet, bu anarşi ve karışıklıklar, yabancıların vuku bulan bu hâkimiyeti, siyasi cepheden menfi bir tesir icra etmesine rağmen, fikri ve kültürel bakımdan, siyasi düşünce ve telâkkiler cephesinden aynı tesiri göstermemiş ve Kadım Yunan dehasının yüksek şaşaaşı kendi mevcudiyetini yine muhafazaya muvaffak olmuştu. Makedonya İmparatorluğu yekdiğerinden ayrı Asya, Makedonya ve Yunanistan, Mısır gibi her üçü de hakikatte Yunanlılar tarafından idare edilen muhtelif kraliyetlere ayrılmış; bu siyasi tahavvüllere rağmen hellenizm bunların her üçü üzerinde de kendi tesirini icra ve idame ettirmişti. Bunlardan bilhassa zeki, ilme âşına kralların idaresi altında bulunan Mısır kraliyeti, Yunan harsının orada büyük bir inkişafa mazhar olmasını mucip olmuş ve bu hususta Mısır Kralı *Ptoleme* (M. E. 285 - 247) bilhassa mühim bir rol oynamıştı.

Yunan âlemini çok derin ve esaslı bir surette sarsan, onu keli-
menin hakiki manasile bir hercümerce sokan dahili ve harici müca-
delelerin sebebiyet verdiği bu anarşinin ve vukua gelen bu siyasi
tahavvüllerin içinde, bu keşmekeş ve teşevvüşe, site sisteminde
husule gelen bu tahavvülâta bilfiil şahit olan *Zenon*, *Epikür*,
Pyrrhon, *Eratosten* (1), *Straton*, *Kleant*, *Polemon* gibi bazı filo-
zofların ve bilhassa bunlar tarafından vücade getirilmiş yeni bazı
felsefi mekteplerin zuhûruna da tesadüf olunmaktadır. Kadım Yu-
nanın çehresinde vukua gelen tahavvüllerle muvazi olarak zuhûr
eyleyen ve kendilerini bidayette Yunanistanda inkişaf ettiren bu
mektepler, bilâhare Mısır ve diğer yabancı ülkelere naklimekân
etmişler ve kendi hakiki inkişaflarını oralarda itmama çalışmışlardı.

Kadım Yunanda M. E. beşinci asırdanberi devam edegelen ve
netice itibarile site sisteminin ortadan kalkmasına sebebiyet veren
bütün bu dahili ve harici mücadelelerin, felsefi ve siyasi telâkkiler
bakımından çok mühim bir neticenin husulünü mümkün kıldıkları
görülmektedir. Bütün bu mücadeleler, Yunanlıların kendilerine has

(1) İskenderiye mektebine mensup filozoflardandır. M.E. 276 da
Şimali Afrikada Yunan müstemlekelerinden «*Siren*» de doğmuştur.

siyasî düşüncelerinde bazı esaslı tahavvüllerin vukuuna sebebiyet vermişlerdi. Filhakika, mukaddem devirlerde hemen hemen hepsi Grek veya hiç olmazsa menşe itibarile, his, düşünce, ruh ve tefekkür bakımından Yunanlı olan kadim filezofların kâffesinde tamamen Yunanlılara hâs müşterek bir tarz ve tefekkürün mevcudiyetine tesadüf olunmakta idi (2). Hepsi de Kadim Yunanın site teşkilâtının hudut ve çerçevesi dahilinde kalarak ondan mülhem olmuşlar ve onun muhafazasına çalışmışlardı. Halbuki Makedonya kralı *Filip'in* teşebbüsleriyle başlayan yabancı hâkimiyeti ve onu takip eyliyen müahhar hâdiseler, bir taraftan site siyasî sistemini ortadan kaldırmış ve diğer taraftan da Yunanlıların siyasî tefekkür ve düşüncelerinde mühim bir değişiklik husule getirmişti. Beldelerin kendi mevcudiyetlerini daha büyük siyasî birlikler dahilinde gaybetmelerile birlikte *Ferd* ve *Site* arasında bir ayrılık, fertler de beldeye karşı bir lâkaydilik, o zamana kadar mevcut olmıyan *Fert* ve *Site* ikiliği de kendilerini göstermeye başlamışlardı. Fertlerde *Site*'ye karşı olan eski bağlılığın, vatanperverlik duygularının ortadan kalktıkları, bunun yerine daha ziyade ferdiyetçi bir zihniyetin kaim olduğu müşahede ediliyordu. Fert, kendisini artık muayyen bir site'nin değil, daha geniş bir birliğin vatandaşı, umumî bir tabirle beşeriyetin bir unsuru addetmeye başlamıştı.

Bundan başka Küçük Asyadan, Trakyadan, Makedonyadan, Suriyeden külliyetli miktarda bir çok yabancılar da Yunanistana akın etmekte ve Yunan beldelerinin siyasî nizam ve ahengini, onların kendilerine hâs olan birlik ve safiyetini daha fazla tagayyüre duçar kılan bu hicret keyfiyeti gittikçe artan bir şiddetle devam eylemekte idi. Kadim Yunan mütefekkirlerine hâs hissi selimden, Yunanlılara hâs tarz ve tefekkürden tamamen mahrum bulunan bu yabancılar da, site dediğimiz siyasî teşkilâtın, site'lerin siyasî mevcudiyetlerinin devam ve bekasının uzun zaman muhafazasını mümkün kılan vatan, memleket ve site duygularının tamamen mefkudiyeti görülmekte idi. Kadim Yunanlıların kendilerine has siyasî telâkkilerinde derin tahavvüllerin husulüne müsait kozmopolit bir zihniyetle mücehhez bulunan bu yabancılar, Kadim Yunan filezoflarının müesses doktrinlerine devamdan sarfı nazar ederek yeni fikir ve telâkkiler ortaya atmışlar ve bunları müdafaaya çalışmışlardı.

(2) Bk. *Albert Rivaud, Les Grands Courants de la Pensée Antique, 1932, Paris, 146.*

Yalnız, bu yeni fikir ve telâkkilerin zuhûrunda gerek *Plâton*'un ve gerekse *Aristoteles*'in siyasi ve içtimai telâkkileri, meselâ site'nin mutlak otoritesi, fert için beldeye mutlak bir tabiiyetin mevzubahis olması, ferde onun hürriyetini ifade eyleyen bir kudret ve salâhiyet bahşolunmaması, vatandaşı unvanının çok mahdut ve ancak muayyen şartları haiz kimselere hasredilmesi ve nihayet köleliğin kabulü ve hattâ zaruriliği gibi gerek *Plâton* ve gerekse *Aristoteles*'de müşterek olan muhtelif esaslı hatalar, keza bilhassa *Aristoteles* tarafından fertlerin Yunanlı ve yabancı diye bir tasnife tâbi tutulması keyfiyeti de esaslı ve mühim bir rol oynamışlardı. *Plâton* tarafından müdafaa edilen site'nin mutlakiyeti esaslı, ve «fertlerden bir kısmı hükümet etmek bir kısmı da itaat etmek için doğmuşlardır» diyen ve fertlerden bir kısmının tabiat icabı köle olarak dünyaya geldiklerini kabul eyliyen *Aristoteles* tarafından da bu kölelik vasfının ifrata götürülmesi keyfiyeti, Kadım Yunanın bu iki mühim siması tarafından müdafaa edilen ahlâkî ve siyasi sistemleri bir hayli sarsıktan geri kalmamışlardı. Bunların her ikisi de mazinin tecrübelerinden ilham alarak, nazarlarını maziye çevirerek, fikirlerini dünün hâdiselerine istinat ettirmekle iktifa eylemişler; bütün varlığın sebebi vücut ve gayei aslısi olan hayrı âlâya, iyinin en yüksek derecesine ve mutlak hakikate vusul için, kemale erişmekten henüz uzak bulunan bir cemiyetin muvakkat ve geçici kusurlarını nazarı itibara almışlar ve yalnız onlarla mukayyet kalmışlardı. Halbuki filiyat sahasında zuhûr eden hâdiseler, vukua gelen tahavvüller, tabiatile, dünün müesseselerine bağlanan siyasi telâkkileri değiştirerek onlara bu hâdise ve tahavvüllere uygun yeni bir mahiyet, yeni bir çehre verilmesini zarurî kılmışlardı.

İşte bu muhtelif sebeplerin tesiri altında ve bunlara zamimeten bir taraftan insana devlet haricinde bir mevcudiyeti bulunduğunun, kendisinin birşey olduğunun öğretilmesi, diğer taraftan da insan sıfat ve unvanına daha umumî ve daha şümüllü bir mahiyet bahşedilerek ancak muayyen bazı imtiyazlara mazhar ve hali ve vakti müsait kimselere yapılan lûtûf ve ihsanın, gösterilen teveccüh ve iltifatın bütün insanlara teşmili keyfiyetleri (3), Kadım doktrinlere devam edilmiyerek ortaya yeni fikir ve tezlerin atılmalarını intaç etmişlerdi. Bütün bunlar, Yunanlılık fikir ve idealini, Yunanlı ve yabancı sıfatlarını, vatandaşı ve köle gibi içtimai zümre farklarını bir

(3) *Paul Janet*, Histoire de la science politique dans ses rapports avec la morale, 5 inci tabı, Paris, 1924, Cilt: I, Sa: 233.

kenara bırakarak insanlık mefhumuna daha geniş bir mâna bahşeyen ve müesses siyasi telâkkileri ve hattâ siyasi sistemleri kökünden sarsarak netice itibarile Kadim Yunanlıların asırlarca yaşattıkları siyasi ve içtimai telâkkilerin ve bunların istinat eyledikleri esasların ortadan kaldırılmalarını mucip olmuşlardı. Bütün bunlar, zikrelediğimiz muhtelif cephelerden siyasi tahavvüllerin vukuunu mümkün kılan, vatandaş kadrosunu genişletmeye ve siyasi ve medeni haklardan istifade edenleri çoğaltmaya çalışan yeni felsefi mekteplerin teessüsünü mümkün kılmışlar ve bu mektepler zikrettiğimiz bu neticelerin, bu siyasi tahavvüllerin husulünde de müteakiben muhtelif roller oynamışlardı (4). Site'nin muayyen ve mahdut çerçevesini aşarak daha geniş bir devlet telâkkisini müdafaa eyliyen, vatandaş kadrosunu genişletmeye çalışan bu yeni nazariye ve telâkkiler, bilhassa başta Epiküriyen'ler ve İstoisiyen'ler olmak üzere müesses yeni felsefi mektepler tarafından ortaya atılmış; ve temas ettiğimiz muhtelif gaye ve neticelerin husulüne de, bu mektepler, muhtelif derecelerde yardım etmişlerdi.

Kadim Yunanda *Aristoteles*'den sonraki devirlerin siyasi telâkkilerini, esas itibarile, *Epikürizm*, *Stoisizm* ve *Septisizm* diye üç zümrede toplamak mümkündür, Yalnız bu muhtelif doktrinlerin mahiyetlerini iyice tebarüz ettirebilmek için, onlarla az çok alâkadar olan diğer bazı nazariyeleri de, *Plâton* ve *Aristoteles* ile aynı devirde yetişen bazı mütefekkirleri de hatırlamak lâzımdır. Nitekim, *Epikürizm* ile çok yakından alâkadar bulunan *Sirenaik mektep*'i ve keza *Stoisizm* ile çok sıkı bir münasebeti olan *Sinizm*'i de görmek ve bunlara da kısmen temas eylemek zarureti vardır. Bundan dolayı, sırasile, *Sirenaik Mektep* yahut *Hedonistler*'i, *Epikürizm*'i, *Sinizm*'i, *Stoisizm*'i ve *Septisizm*'i izaha çalışmakla, *Aristoteles*'den sonraki fikir cereyanlarını temsil eyliyen muhtelif mütefekkirlerin siyasi telâkkileriyle bunların menşelerini teşkil eyleyen doktrinleri daha iyi tebarüz imkânı hâsıl olabilecektir.

2. Sirenaik Mektep yahut Hedonistler :

a) Kadim Yunanda, ferdi hâz ve zevki hayatın gayesi olarak kabul eyleyen, refah ve saadeti de ferdi hâz ve zevke istinat ettiren filezoflara *Sirenaik*'ler veyahut menşelerini yunanca *Hêdonê* kelimesinde bulan *Hedonist*'ler denmiş ve bunların vücade getirdikleri müesseseye de *Sirenaik Mektep* namı verilmiştir. Sirenaik Mektep

(4) *Charles Crozat*, *Âmme Hukuku dersleri*, İstanbul, 1938, Sa: 122.

Aristip [M. E. 435 - 356] isminde bir filozof tarafından kurulmuştur; kendisi Afrikadaki yunan müstemlekelerinden biri olan *Siren* (Cyrène) de doğmuş ve bilâhare Atina'ya gelerek *Sokrat*'ın talebesi olmuştur. Bu mektebin şayanı dikkat mümessillerinden bir diğeri de, bilhassa mevcut dinî telâkkilere karşı yaptığı tenkitlerle büyük bir şöhret kazanan *Evhémère* [M. E. 317 - 295] dir.

b) Sirenaik Mekteb'in müessisi *Aristip*' e göre hayatın gayesi zevk ve telezzüzdür. Zevk ve telezzüz insan için mevzubahis olan yegâne hayırdır (5). Ferdin refah ve saadetini, fert için iyi olanı, zevk ve telezzüde aramak lâzımdır. Mes'ut ve bahtiyar olmak, faideli olmayan gayret ve faaliyetlerden, fevkalâde heyecan ve iztiraplardan uzak kalmak ve lezaizi müstemireyi temine sarfı gayret eylemek demektir. Fakat, hakikati söylemek lâzımgelirse, insan için zikrelediğimiz bu neticelerin her vakit elde edilebilmesi de mümkün değildir. Bu takdirde, fert için, kendisine arzuya şayan hiç bir şey temin eylemeyen bu tarzda bir hayata nihayet vermekten başka bir çare tasavvur olunamaz (6).

Filozofa göre, tabii hukuk diye bir şey de mevcut değildir. İnsanlar için ancak hukuku mevzua, kanunların tesbit ve tayin eylediği hukuk mevzubahis olmaktadır. Bunun haricinde hiç bir hukuk mutasavver değildir. Keza, tatbik edilen kanunlar için ahlâki bir kıymet ve ehemmiyet te mevzubahis olamaz. Kanunların kıymet ve ehemmiyeti, onların nüfuz ve otoriteleri ancak cebir, tazyik ve ceza endişesinden ileri gelmektedir; yoksa, fertler, kanunlara, ahlâki bir kıymeti haiz olmaları dolayısıyla itaat etmiş değillerdir. Bunun için, kanunlar tarafından temin edilmesi lâzımgelen bu nevi âdalete de bir kıymet ve ehemmiyet atfedilemez. Şu halde, kanun, kendi varlığını akılda değil, hislerimizde bulmaktadır; kanunun mevcudiyetini bize hislerimiz göstermektedir ve buda kanunun müeyyidesile kendisini tezahür ettirmektedir (7).

3. Epikür ve Epikürizm:

a) *Epikür* aslen Atinalı bir ailenin çocuğudur. Attik eyaletinin Gargettos nahiyesine mensup bulunan ailesi bidayette asiller sınıfı-

(5) *Georges Del Vecchio*, Leçons de philosophie du droit, Fransızcaya tercüme eden: J. A. B., Paris, 1936, Sa: 38.

(6) *Albert Rivaud*, op. cit., Sa: 82.

(7) *Crozat (Ch.)*, op cit., Sa: 124.

na mensup iken bilâhare büyük bir fakra duçar olmuştu. Milâddan evvel 352 de, Atina'nın istilâsını müteakıp Sisam adasına hicret eden ve orada kendisine bir arazi edinen babası *Neokles* burada muallimlik etmek suretile maişetini temine çalışır ve annesi de fakir kimse-lerin evlerine giderek onların fallarına bakar, hastaların üzerinden cinleri def için dua eder, fenalıkların izalesi için tazarru ve niyazda bulunurdu. Bu ailenin Milâddan evvel 342 senesinde, yine sakin buldukları Sisamda, *Epikür* ismini verdikleri bir de çocukları dünyaya gelmişti. *Epikür*, henüz daha çok genç bir yaşta iken annesine refakate ve onunla birlikte fakir ve hastaları ziyarete başlamış ve annesinin faaliyetine çok yakından şahit olmak fırsatını bulmuş ve hattâ, onun faaliyetine, cinlerin defi, fenalıkların izalesi hususunda söylenmesi lâzımgelen formülleri ezberden okumak suretile bilfiil iştirak bile etmişti. *Epikür*, çok ufak yaşta yaptığı bu ziyaretlerle, halkın batıl akidelerini çok yakından görmek, insanların safdilliğinin, her şeye inanmalarının sebebiyet verdiği fenalıkları bilfiil müşahede etmek imkân ve fırsatını elde etmiş oluyordu (8).

Epikür müteaddit hocaları dinlemiş, bir çok üstatlarla temas etmiş, fakat bunların hiç birine bağlı kalmamıştır. On sekiz yaşında iken, gençlerin devam ettiki Koleje kaydedilmek üzere [Ephébie] ilk defa olarak Atinaya gelmiş ve orada kendisile aynı sinde bulunan *Menandr* (9) ile tanışmış, *Xenokrat*'ın talebesi olmuş, zamanının bir çok fikir adamlarını dinlemek fırsatını bulmuş, *Plâton*'un taraftarlarından *Pamfil* ve *Demokrit*'in talebelerinden *Nosifanes* gibi devrinin şayanı dikkat mütefekkirlerle temas etmiştir (10). *Epikür*, bidayette babası gibi muallimlik mesleğine intisap etmiş; sonradan, Milâddan evvel 311 de, evvelâ küçük Asya şehirlerinden biri olan Lampask'da, bilâhare Midillide ve yine Küçük Asya şehirlerinden biri olan Kolofon'da hocalık yapmış ve nihayet Milâddan evvel 307 veya 306 de tekrar Atinaya gelerek burada kat'i surette yerleşmiş ve Kadim Yunan'ın bu mühim beldesinde, otuz altı yaşında iken, bilâhare kendi ismini taşıyacak olan ve kendisinden sonra da asırlarca mevcudiyetini muhafaza ederek gerek Yunanistanda ve gerek-

(8) *F. Palhoriès*, *Vies et doctrines des grands philosophes à travers les âges*, 1936, Paris, Cilt: I Sa: 178.

(9) *Menandr*, Kadim Yunan'ın komedi şairlerindendir. *Teofrast*'ın talebesi ve «yeni komedi» nin en tanınmış mümessillerindendir (M. E. 342 - 292).

(10) *Albert Rivaud*, op. cit., Sa: 148.

se Romada bir çok taraftarlar kazanan (11) felsefi bir mektep küşat etmiştir (12).

Epikür, mektebini, Atinaya avdetinde küçük bir evi ihtiva etmek üzere satın aldığı kendi bağçesinde tesis eylemiş ve talebelerini, dinleyicilerini bu bağçede, açık havada topluyarak onlarla hasbihâlde bulunmuş ve derslerini vermiştir. Yalnız günün muayyen ve mukannen saatlerinde ders vermiyerek, sabahtan akşama kadar mektebin müdavimleri olan gençler, kadınlar ve hattâ kölelerden müteşekkil muhataplarile bağçede samimi hasbihallerde bulunmak suretile onları yetiştirmeye çalışmıştır. Hoca ve talebe farkı olmaksızın, dostluk ve samimiyet havası içinde bilhassa felsefi meseile müteallik hasbihallerde bulunan *Epikür*, doktrinlerinden ziyade kendi şahsî nüfuz ve kuvveti sayesinde muhatapları üzerinde büyük bir tesir icra etmiştir. Vücade getirdiği bu müessese dahilinde daima samimiyet ve dostluğu, besatet ve tevazuu hâkim kılmaya çalışmıştır. *Epikür* mektebine hâs vasıfların en mühimmi de bir taraftan hoca ile talebeleri ve diğer taraftan talebeleri birbirine bağlayan dostluğun, tatlı ve cazip bir havanın bu müessese dahilinde hâkimiyeti olmuştur. *Epikür*'ün bizzat kendisinin gayet sevimli, dostlarına karşı çok sadık ve samimi oluşu da, bu felsefi müessese dahilinde samimiyet ve dostluğun hakimiyetini temin bakımından mühim bir rol oynamış ve filozof talebelerine ve muhataplarına bu hususta hakiki bir nümunei imtisal olmaya çalışmıştır.

Epikür, Kadim Yunanı sarsan mücadele ve karışıklıklara rağmen, hayatının sonlarına doğru icra ettiği bir kaç seyahat istisna edilecek olursa, hemen hemen daima Atinada kalmıştır. Siyasi hayata iştirak etmemiş ve bundan dolayı hiç bir fırkanın, hiç bir zümrünün kin ve nefretine muhatap olmamıştır. Bütün faaliyetini kurduğu müessese üzerinde teksif eylemiş ve bir çok talebeler yetiştirmiş, şahsen daima hakim bir insan olarak aklmayı tercih etmiş, hakim için hakiki fazileti basiretkârane ve hakimâne harekette bulunmuş, pratik hayatı hakimin yegâne meşgalesi olarak kabul eylemiş, felsefeyi bir ilim değil bir hattı hareket kaidesi olarak karşılamış ve Milâddan evvel 271 de, yetmiş iki yaşında iken, dostlarile yaptı-

(11) *Albert Rivaud*, op. cit., Sa: 162.

(12) *F. Palhoriès*, op. cit., Cilt., I, Sa: 179; *Albert Rivaud*; op. cit., Sa: 147.

ğı samimî ve gayet sakin muhavereleri arasında hayata gözlerini kapamıştır (13).

Filozof, kurduğu müessesenin kendisinin ölümünden sonra da yaşatılmasını bilhassa arzu etmiştir. Nitekim, vasiyetnamesinde, mektebinin devam ettirilmesine, vasiyetinin infazile meşgul olacaklardan kendisinin faaliyette bulunduğu bağçenin Epikürizmin mülkü olarak muhafaza edilmesi lüzumuna bilhassa işaret etmiştir. Hocalarının bu yüksek arzusunu tahakkuka çalışan talebeleri, üstadın vefatından sonra da, gerek kendilerini birleştiren dostluk ve samimiyeti muhafaza ve idame ettirmek ve gerekse hocalarının ölümünün senei devriyesini hürmetle anarak onun hatırasını taziz eylemek için bu bağçedeki toplantılarına devam ve verilen umumî ziyafetlere uzun müddet iştirak eylemişlerdir.

b) *Epikür* müteaddit ve hattâ bazı müelliflere göre de üç yüze yakın eser vücade getirmiştir. Tabiat, boşluk, atomlar, mantık, adâlet, kudsiyet ve dinî hususat hakkında eserler yazmış ve ahlâkî meseil hakkında da çok geniş tetkikler yapmıştır. Yalnız «tabiat» hakkında otuz yedi kitaptan mürekkep bir eser meydana getirmiştir.

Epikür'e göre ilmin bilginin esas mevzu ve gayesi refah ve saadetin şartlarını keşfeylemek, bulmaktır. Hayatın ve her faaliyetin gayesi refah ve saadettir. Halbuki refah ve saadet dediğimiz şey ise kendi mevcudiyetini mutlak surette hazda bulmaktadır. Fazilete geline; o da bu refah ve saadete erişmenin ancak bir vasıtası olarak kabul edilmektedir.

Acaba temas eylediğimiz bu hazdan ne gibi bir husus maksud olmaktadır? Daha evvelce Sirenaik mektebin yahut Hedonistlerin de haz ve zevk mefhumlarına istinat ettiklerini görmüştük. Acaba bu noktada bunlarla *Epikür* arasında ne gibi bir fark mevzubahis olmaktadır? Filhakika, *Epikür*, hazzın, bütün varlığın yegâne sebep ve gayesi bulunan «hayri âlâ» olduğunu ve gayretlerimizin kâffesinin bunu elde etmeye matuf bulunduğunu tedris etmiş ve bu hazzı ruh ve tabiatımızın yetiştirilmesinde, terbiyesinde, fazilet ve hüsnü ahlâkın tatbikinde aramıştır. *Epikür*, haz mefhumu bakımından Sirenaik'lerle aynı esas telâkkiden hareket etmesine rağmen, Hedonist doktrine daha ahlâkî ve daha rasyonel bir inkişaf bahşetmeye muvaffak olmuştur. *Epikür* için mevzubahis olan Sirenaik mektebin ifratla methylediği bir lâhızlık haz ve zevk değildir. Bura-

(13) *F. Palhoriès*, op. cit., 179 - 181.

da mevzubahis olan, rahatlık, mes'ut olmak ve neş'e müsavatıdır. Burada mevzubahis olan haz ve zevk ile, hiç bir zaman lezaizi nefsanîye ve huzuzu şehvaniye gibi hususat maksud olmamaktadır. Epikür'e göre, hayatın gayesi olarak gösterilen haz ve zevk ile mevzubahis olan kendi benliklerine malik olmayan ve kendilerine mâni olamayan kimselerin huzûzât ve lezâizi değil, cismanî elemelerle ruhî ıztırapların mefkudiyetidir (14). Yine, Epikür'e göre, haz ve zevkin temin ve tahakkukuna hadim vasıf ve meziyet te «itidal» dir; ne herhangi bir haz ve zevkin taharrisine ve ne de her türlü elemenden içtinabe lüzum yoktur. Yalnız, kabil olduğu kadar fazla nisbette haz ve zevk bahşeyliyen ve mümkün olduğu kadar da az elem veren nihai bir neticenin elde edilmesini mümkün kılacak surette hareket eylemek lâzımdır. İtidalin ademi mevcudiyeti hayat ve ömrü kısaltır, organizmi zarardide eder ve bu suretle meleke mahzuziyeti zâfa duçar kılar (15); ve hakikî fazileti basiretkârane ve hakîmane hareket olan *Hakim* de bize, hazzın en fazlasının mümkün olan en az ıztırap ve elem ile ne tarzda elde olunabileceğini gösterir, öğretir (16).

Epikür, hazzın muhtelif nevilerinin mevcudiyetinden de bahsederek bunlar arasında bir tefrik vücade getirmiş ve hazzın bu muhtelif neveleri arasında da bir intihap yapılması zaruretinden bahseylemiştir. Yalnız fizikî ihsasatı nazarı itibare alan Sirenaik mektebden farklı olarak Epikür daha müstemir bulunan ruhî haz ve elemelere daha fazla bir ehemmiyet atfetmiş ve ruhumuzun bu husustaki kuvvet ve kudretini de bilhassa tebarüze çalışmıştır. Nitekim ölümünü mucip olan hastalığı sıralarında bile çok sakin ve çok mesut olduğunu söyleyen filozof, «*hastalığım esnasında benim zavallı vücudümün hisseylediği acılardan hiç kimseye bahsetmediğim gibi beni görmeye gelenlerle bu hususa mütedair hiç bir şey de görüşmedim. Onlarla ancak tabiatte en ön safta gele hususat hakkında konuştum. Onlara cismaniyetin tezelsül ve sarsılmalarına karşı bihis kalmayan ruhumuzun buna rağmen ıztırap ve elemelerden nasıl masun ve salim kalmağa muktedir ve kendisini kendine has olan iyinin sakin ve asude haz ve süruru içinde nasıl tutmaya muvaffak olduğunu bilhassa göstermeğe çalıştım* (17)» gibi çok metin cümleleriyle

(14) F. Palhoriès, op. cit., cilt: I, sa: 198.

(15) Georges Del Cecchio, op. cit., sa: 38.

(16) F. Palhoriès, op. cit., cilt: I, sa: 195.

(17) F. Palhoriès, op. cit., Cilt: I, Sa: 180.

ruhumuzun cismanî ıztıraplara karşı galebe ve tefevvükunu, ruhî hazların mahiyet ve rolünü, onlara atfeylediği kıymet ve ehemmiyeti bilhassa göstermek istemiştir. Keza, ölümü sıralarında dostu İdomene'ye yazdığı mektupta istimal eylediği «Sana yazdığım bu gün, hayatımın hem son ve hem de mesut bir günüdür. Mesane ve karın ağrılarının tevlit eylediği acıları tasavvur edilemeyecek bir surette tekrar hissediyorum; fakat hasbihal ve muhaverelerimizin hatıralarının ruhumda husule getirdiği haz ve sürur bu acıları telâfi etmektedir» gibi cümleler de, bir taraftan ruhî hazzın kuvvet ve tesirini ve onun yüksek rolünü, ve diğer taraftan da filozofun hazların en ulvisi olarak karşıladığı dostluğa ve onun hatıralarına atfeylediği büyük ehemmiyeti, ve nihayet filozofu kendisine has doktrininin hiç bir suretle materyalist olmadığını (18) çok vazih bir surette göstermektedirler.

c) *Epikür*, Yunanlıların hususî ve umumî hayatlarını çerçevesi dahilinde inkişaf ettirdikleri Site telâkkisine, Yunanlıların esas teşkilâtının nüvesini, temelini, Kadim Yunan siyasi teşkilâtının esasını teşkil eyliyen Site mefhumuna, asırlarca kendi mevcudiyetini muhafazaya muvaffak olan sosyal teşkilâta, çok mahdut manada alınan «vatandaş» telâkkisine karşı mücadele ederek Kadim Yunanın mukaddem filozoflar tarafından müdafaa edilen içtimai ve siyasi telâkkilerine nazaran daha geniş ve daha insani bir tarzı tefekkürün hazırlanmasına çalışmıştır. Siyasete karşı lâkaydiliği tavsiye eyliyen, saadetin ne site'de ve ne de siyasette mevcudiyetini kabul etmiyen, siyasi ihtirasların elemi mucip bir çok mahzurları ihtiva eylediğini söyleyen gerek *Epikür* ve gerekse taraftarları, kendilerine has siyasi telâkkilerinde faide mefhumundan hareket ederek âmmeye müteallik hususata karşı hiç bir alâka ve ehemmiyet atfetmemişlerdir. Bunlar Kadim Yunanlıların içtimai ve siyasi müesseselerine karşı mutlak bir alâkasızlık göstermişler, Yunanıstanda hâkim olan anarşi ve mücadelelerin tevlit eylediği vahim neticelelere karşı hiç bir endişe izhar etmemişlerdir. Bu alâkasızlık ve lâkaydiliğin neticesi olarak, bilhassa, Kadim Yunan müesseselerine bağlı bazı fikir ve telâkkilerin, bazı akide ve düşünüşlerin zayıflamasını, onların ortadan kalkmalarını mümkün kılacak bir hattı hareket takip eylemişlerdir. Meselâ, yabancıların ve kölelerin aleyhinde müesses fikir ve telâkkilerin zayıflamasını mucip olacak prensipler müdafaa etmişlerdir. Yabancılar karşı pek müsamahakâr davra-

(18) *Georges Del Vecchio*, op, cit, Sa: 38.

narak, siyaset adamının medenî ve siyasi hakları haiz camiaya kabül olduğu kadar yabancuları da idhal etmesi, başkalarını ne düşman ve ne de yabancı muamelesine tâbi tutmaması lüzumundan bahseylemişlerdir. Keza, kölelere karşı halim ve selim olmayı da tavsiye eyliyen *Epikür*, hükema için bunları yetiştirmek, onlarla hasbihalde bulunmak lüzum ve mecburiyetini de serdetmiştir; zira, mütekabil âtîfet ve hayırhahlık sayesinde, köleler de içinde buldukları sıkıntılı vaziyetlerinden kurtulmuş olacaklardır (19).

Epikür'ün siyasi fikirlerinde, doktrinlerinin Devleti alâkadar eden kısımlarında tamamen *utilitaire* bir telâkki, menfaate müstenit bir sistem mahiyeti hâkim bulunmaktadır. Devletin teşekkül ve teessüsünü izah hususunda da bu mefhum ve sistemi kendisine hareket noktası ittihaz eylemiştir. Filozof, insanların tabiaten kabili ünsiyet ve muaşeret olduklarını, insanlarda tabiaten içtimailik vasfının mevcudiyetini, insanların tabii içtimailiğini kabul etmemiştir. Ona göre, tabiatı aslîsi kendi menfaatini aramak olan insanlar bidayette müşterek menfaat mefhumunu idrak edebilecek seviyede değildiler; herkesin kendi menfaatini araması keyfiyeti onları mücadeleye sevketti. Bu suretle insanlar ilk zamanlarda kendi hemcinsleriyle daima bir mücadele halinde bulunuyorlardı. Fakat, elem ve ızdırap tevlit eyliyen bu mücadeleler, netice itibarile insanları birbirlerine yaklaştırdı; yavaş yavaş müşterek menfaat duygusu doğmaya başladı. İnsanlar mücadele haline nihayet vermek, yekdiğerlerini müştereken korumak hususunda aralarında mütabık kalarak zımnî bir anlaşma ile bunu kabul ettiler ve bu vaziyet te, netice itibarile, sosyal hayatın teessüsünü ve bunun en son merhalesi olan Devletin teşekkül ve teessüsünü mümkün kıldı ve Devletin teşekkülü ile beraber bu ızdırap ve acılar da ortadan kalkmış oldu. (20).

Epikür, devlet hakkındaki bu düşüncelerile, devletin teşekkül ve teessüsü keyfiyetini, netice itibarile *mukaveleye* istinat ettirmiş oluyordu. Ona göre, devlet, ancak bir anlaşmanın mahsulü şeklinde izah olunabilirdi. Ancak, insanlar, vücade getirdikleri bu birlik dahilinde arzu ettikleri faideyi bulamadıkları veya kaybettikleri andan itibaren, bu anlaşmayı, devletin zuhûrunu mümkün kılan bu mukaveleyi ortadan kaldırabilirdi. Görülüyor ki, daha evvelce *Sofistler* tarafından çok sathî ve zımnî bir şekilde yapılan bazı imalar istisna edilecek olursa, *Epikürde*, Devleti bizzat tabiatî beşere istinat et-

(19) *Paul Janet*, op. cit., Cilt: I, Sa: 236.

(20) *Georges Del Vecchio*, op. cit., Sa: 39.

tiren *Plâton* ve *Aristoteles*'in doktrinlerine zıd ve bilâhare orta ve bilhassa yeni zamanlarda, on yedi ve on sekizinci asırlarda inkişaf edecek olan bir sosyal mukavele nazariyesinin ilk formülüne tesadüf edilmektedir. *Epikür* mektebinin siyasi doktrinler tarihinde oynadığı mühim rol de içtimaî ve siyasi hayatın temeli olarak kabul eylediği bu mukavele nazariyesi cephesinden olmuştur.

Epikür, kanunu, hukuku, adaleti de, esasî nihayet müşterek menfaat mefhumunda bulunan bir mukavelenin eseri mahsulü olarak karşılamıştır. Bunlar da bizatihi bir mevcudiyeti haiz değildirler; onların mevcudiyetini de mütekebil anlaşmada aramak lâzımdır. Başkasını izrar etmemek ve bir zarara hedef ve mevzu olmamak keyfiyetinin karşılıklı bir surette taahhüt edildiği her yerde hukukun, adaletin mevcut bulunduğunu ve hukukun ancak karşılıklı bir anlaşmanın mahsulü olan cemiyet dahilinde mevzubahis olabileceğini kabul eylemek icap eder. Birbirleriyle anlaşmak, mutabık kalmak, aralarında bir mukavele yapmak kudretinden mahrum olan varlıklar için haklı ve haksız, âdil ve gayri âdil diye bir şey mevzubahis olamaz. Keza, aralarında bir anlaşmanın vukuunu mümkün kılamayan veyahut bunu yapmak istemiyen kavimler için de vaziyet tamamen aynıdır. Hattâ bizimle hayvanlar arasında da karşılıklı bir anlaşmanın vukuu mümkün olabilseydi, adalet kendi sahasını hayvanlara bile teşmil eylemek imkânını bulacaktı. Adaletin, hukukun ve kanunun, mevzuu mütekebil menfaat ve faideden ibaret bulunan bir anlaşmanın, bir mukavelenin mahsulü olduklarını kabul eylemek lâzımdır (21).

4. Sinikler ve sinizm :

a) Milâddan evvel dördüncü asırda, insanı site'ye bağlayan sun'i rabitaları ortadan kaldırmak isteyen, bilhassa *Plâton*'un aristokratik felsefesine karşı bir kalkınmayı ifade eyliyen yeni bir telâkkinin ve bu telâkkiyi temsil eyliyen yeni bir mektebin teessüsüne şahit olmaktayız. Bu mektebin en mühim mümessili Kadim Yunan filozoflarından Atinalı *Antistenes*'dir (22) ve gâyet fakir ve aynı

(21) *Paul Janet*, op. cit., Cilt: I, Sa: 236.

(22) «*Antistenes*» Milâddan evvel 444 de Atina Site'sinde doğmuştur. Evvelâ sofistlerin ve bilhassa «*Gorcias*»ın ve bilâhare «*Sokrat*»ın ve muhtemel olarak da «*Demokrit*»ın talebesi olmuştur. «*Cynique*» mektebin şefi ve bu mektebin en mühim simalarından biri olan «*Diojen*»in de hocasıdır. Milâddan evvel 365 de vefat etmiştir.

zamanda vatandaş sıfatından mahrum *Diojen*'in (23) oldukça garip etvar ve harekâtile de büyük bir şöhret iktisap etmiştir. Bu mektep, kendi telâkkilerini, *Sinosarj* namını taşıyan ve yalnız taraftarlarına tahsis edilmiş olan bir mahalde tedris etmiş ve kendisine *Cynique mektep* ve temsil eylediği cereyana da *Cynisme* namı verilmiştir (24).

Antistenes'in benliğine karşı gösterdiği hâkimiyet, sosyal bağlılığa, içtimai ve medeni hayata karşı izhar ettiği lâkaydilik, elem ve ıztıraplara, mahrumiyet ve muzayakaya karşı gösterdiği mukavemet zamanının nazarlarının kendi üzerinde teksif edilmesinde mühim bir rol oynamışlardır. Beşeri ihtiyaçların en asgarî bir hadde indirilmesi lüzumundan bahseyleyen ve felsefî düşüncelerinin nihayet bir ifadesi olan sefalet ve mahrumiyet hususunda bir nümunei imtisal olmak isteyen filozofa göre, insan için bir parça ekmek, bir az su, vücudünü saracak eski bir örtü kâfidir. Gayet fakir olan ve fakir kalmak isteyen filozofun yer yüzünde tasarruf ettiği hiç bir şey mevcut değildir; kendisine mahsus ne bir şeyi ve nede içinde barınacak bir kulübesi vardır. Tamamen müstakil ve hür olmak ve bu hürriyet ve istiklâlini muhafaza edebilmek için bir meslek ve sanat sahibi olmak ta istememiştir. Hattâ, aç olduğu zaman dilencilik etmekte de hiç bir mahzur görmemiştir (25). Serveti, zenginliği, ihtişamı, zevk ve safayı, sun'î ve gayri tabii olan her şeyi tamamen takbih etmiş ve bütün varlığın yegâne sebep ve gayesi olan hayri âlâyı, iyi ve hayır gibi mefhumların en ulvisini fazilet mefhumunda aramıştır. (26).

Diojen de aynen hocası *Antistenes* gibi servet, ihtişam, vatan, aile, devlet gibi tabiiğe mugayir muhtelif mefhumların düşmanı-

(23) «*Diojen*», Milâddan evvel 413 de Sinopda doğmuştur. «*Antistenes*» in talebesi ve kadim Yunanın en demokrat ve halk tabakasının en fazla sevgisine mazhar olan simalarından biridir. Milâddan evvel 323 de vefat etmiştir.

(24) «*Cynique*» kelimesinin menşei, yunanca «köpek» mânasına gelen «*Kunikos*», «*Kuôn*», «*Kunos*» kelimeleridir. «*Cynique*» kelimesi aynı zamanda «arsız ve hayâsız» mânasına da gelmektedir ve bu da bu mektep mensubininin ahlâk ve âdaba muhalif hareketlerinden ileri gelmiştir. Bunun için bu mektebin felsefî telâkkisine «arsızlık ve hayâsızlık» mânasına gelen «*Cynisme*» ve bizim lisanımızda da «*Cynique*» kelimesinin menşei nazarı itibara alınarak «*Kelbiyyûn felsefesi*» denmiştir.

(25) *Albert Rivaud*, op. cit., Sa: 80 - 82.

(26) Bakınız: *Chappuis*, *Antisthènes*, Paris, 1833.

dır. Ona göre, tasavvufu, marifet ve hikmeti tabiiliğe uygun olarak yaşamakta; serveti, zenginliği (27), sosyal anlaşmaları, içtimai hayat ve bağlılığı hakir görmekte aramak lâzımdır. Fazileti, mahrumiyetlere mukavemet ve tahammül etme kuvvetinde bulmaktadır. Beşeriyetin çirkin, iğrenç ve sun'î manzaralarına karşı derin bir nefret izhar eylemiş ve kendisinin tasavvur ettiği tarzda beşeri bir varlığın ademi mevcudiyetinden büyük bir teessür duymuştur (28).

b) *Sinikler*'e göre, yegâne iyi ve hayir diye tavsifi mümkün olan şeyi, varlığın kâffesinin yegâne sebep ve gayesi olan «hayri âlâ» yı fazilette aramak lâzımdır. Fazilet ise tevazu, maddî ve ruhî her türlü hazlardan, her türlü lezâizi nefsaniyeden, sosyal ve medenî hayatın her türlü nimetlerinden tecerrüd ve her şeyin azile iktifa demektir. Hakîm için hiç bir ihtiyaç mevzubahis değildir. İnsanların kâffesinin arzu eyledikleri bir çok hususatın onun nazarında hiç bir kıymeti yoktur. Hakîm ancak faziletin kanununu nazarı itibare alır ve ona riayet eder (29). Onun için ancak faziletin icaplarına göre hareket eylemek mevzubahis olmaktadır. Hakîm kendi kendisine kâfi gelen, ancak kendi yağıyla kavrulması icap eden kimse demektir. Onun ne aileye, ne cemiyete, ne çocuklara, ne devlete ve ne de vatana ihtiyacı vardır. Hakîm, tamamen sun'î olan, tabiiliğe tamamen muhalif ve mugayir bulunan hukuku mevzua ile, pozitif kanunlarla hiç alâkadar olmaz. Hakîm için keza hiç bir yabancılık ta mevzubahis değildir; o, dünyanın, âlemin, kâinatın, cihanın vatandaşıdır.

Sinik mektep, kendilerine hiç bir kıymet ve ehemmiyet atfedilmeyen hakiki halk tabakasının, *Akademi*'nin aristokratik ve otoriter telâkkisine karşı bir kalkınması şeklinde tecelli etmektedir.

(27) «*Diojen*» yaz ve kış yalınayak yürür, sırtında taşıdığı örtüye sarınarak mabed kapılarında uyur ve çok fakirâne bir hayat sürerdi. Bir gün, Korentte, «*Aleksandr*» kendisine bir şey arzu edip etmediğini sorduğu zaman, «*Diojen*», fikirlerindeki salâbetin zenginlik ve ihtişama karşı duyduğu derin nefretin bir ifadesi olarak: «Evet, gölge etme başka ihsan istemem» (Oui, que tu t'ôtes de mon soleil) şeklinde mukabelede bulunmuştur.

(28) «*Diojen*», zamanının insanlarına karşı da büyük bir nefret duymakta idi. Bir gün öğle üzeri elinde bir fener Atina sokaklarında koşmaya başladığı görülmüş ve bu garip hareketinin sebebi kendisinden sorulduktaki, dünyada hakiki insan sıfatını haiz bir mahlûkun ademi mevcudiyetinden şikâyet eder bir tarzda: «Bir insan, bir adam arıyorum!» diye cevap vermiştir.

(29) *Georges Del Vecchio*, op. cit., Sa: 36.

Enerjik ve aynı zamanda tecavüzkâr bir hattı hareket takip ederek «tabii» liğe muhalif bulunan kanunların, cemiyetin, aristokrasinin, hâkimiyet, devlet ve millet gibi mefhumların düşmanı olmuş ve fert için mutlak bir hürriyet müdafaa etmiştir. Müdafaa edilen fikirlerin zarurî bir neticesi olarak mevkii meriyette bulunan ve her türlü tabiiik vasfından tamamen mahrum olan kanunlara, örf ve âdetlere, ahlâk ve adaba müteallik prensiplerin kâffesine hiç bir kıymet ve ehemmiyet atfedilmemiştir. Keza, netice itibarile içtimai ve medenî hayatın bir ifadesi olan site'ye karşı da menfi bir tarz ve hareket takip ederek tabii haletin ilk ve iptidai sadeliğine, besatetine avdet etmek, sosyal hayatın yerine tabii hali ikame eylemek suretile, fertleri site'ye, devlete tâbi kılan rabitalardan kurtarabilmenin, sosyal bağıllık yerine tabii hürriyeti ikame edebilmenin imkân ve çarelerini araştırmıştır. Bu mektebin telâkkilerinde içtimailiği, birleşmeyi, bağıllığı ifade eyliyen hiç bir hususa tesadüf edilmemektedir (30).

Sinik mektep'in en şayanı dikkat cephesi, insanlar arasında kanunlar tarafından muhafaza ve idamesi mümkün kılınan sun'î tefrikelere hücum eylemesi, site ile fert arasındaki şedit bağların zayıflamasını ve devlet otoritesinin yerine mutlak bir hürriyetin ikamesini mümkün kılacak bir tarzı telâkkiyi müdafaa eylemesi, fakirlerden, dilencilerden ve hattâ vatandaş sıfatını haiz bulunmayan kimselerden de filozofların zuhûr edebileceğini göstermiş olması ve nihayet site denilen siyasi teşekkülün hudutlarının genişlemesini mümkün kılacak, vatandaş kadrosunu tevsî edecek fikirlerin ilk esaslarını ortaya atmış olmasıdır.

İşte bütün bunlar, Kadim Yunanın içtimai ve siyasi telâkkilerinin değişmesine muayyen bir ölçü dahilinde az çok hizmet ederek, *Epikürizm* gibi yine Kadim cemiyetin bağlarını zayıflatmaya ve adalet hakkında daha geniş bir telâkkinin teessüsünü mümkün kılmaya çalışan felsefi bir cereyana, *stoisizm* namı altında diğer yeni bir cereyanın hazırlanarak ilâve edilmesine yardım etmişlerdir.

5. Stoisiyenler ve stoisizm :

a) Kadim Yunanda, *Sinizm* ve *Epikürizm* gibi muhtelif felsefi cereyanlar mevcut siyasi ve içtimai teşkilâtın temellerini sarsmağa ve âdalet hakkında daha geniş bir telâkkinin zuhûrunu mümkün

(30) *Paul Janet*, op. cit., Cilt: I, Sa: 234 - 235.

kılmaya çalışırlarken, *Stoisizm* namını iktisap eyliyen (Revakiyecilik) ve menşei hakikatte *Sinik Mektep*'te bulan diğer bir cereyan da beşeriyetin ahlâkî, içtimai ve siyasî cephelerden yenileşmesi hususunda mühim bir faaliyet göstermeye başlamıştır.

Bu cereyanın mümessillerini ve bu cereyanı temsil eyliyen mektebin mensubinini esas itibarile iki zümreye tefrik eylemek mümkündür. Bunlardan birincisi *kadim stoisizm* denilen cereyanın müntesipleri ve diğeri de ahlâkî unsurun daha fazla hâkim kılındığı *en son stoisizm* cereyanının taraftarlarıdır. Bunlardan bizim buradaki tetkikatımızın bilhassa mevzuunu teşkil eyliyecek olan *Kadim Stoisizm*'in mümessilleri olarak *Zenon*, *Kleant*, *Krisip* gibi muhtelif filozofları ve bu fikir cereyanını Roma alemine de tanıtan *Panesius* ve *Posidonius* (31) gibi muhtelif şahsiyetleri ve Romanın siyasî doktrinleri meyanında *Roma stoisiyenleri* serlevhası altında toplanması mümkün *en son stoisizm*'in mümessilleri olarak ta milâdî birinci asırda *Çiçeron* (32), *Epiktet* (33), *Senek* (34) ve ikinci asırda *İmparator Mark - Orel* (35) gibi fikir ve siyaset adamlarını görmekteyiz.

Kadim stoisien mektebin müessisi Kıbrıslı *Zenon* (M. E. 336 - 264) dur. Menşei itibarile fenikeli olan *Minaseas* adlı bir tacirin oğludur. Gençliğinde ticaretle meşgul olmuş fakat geçirdiği bir deniz kazasını müteakıp ticaretten vazgeçerek kendisini okumaya vermiş ve bu husustaki gayelerini tahakkuk ettirebilmek için Kadim Yunanın kültürel bir şehri olan *Atinaya* gelmiştir. *Atinada* yirmi iki yaşına kadar *Sinikler*'in tedrisatını takip eylemiş ve bilhassa milâddan evvel 311 tarihine doğru *Diojen*'in talebelerinden ve *sinik mektebi* mensubininden *Krates*'in derslerine devam etmiştir. Keza, zamanının *Stilpon*, *Xenokrat*, *Polemon*, *Diodor Kronos* gibi fikir adamlarını da dinlemiş ve milâddan evvel 308 den itibaren *Atinada* bilfiil ders vermeye başlamış ve *Portik* namını alan bir mektep tesis eylemiştir. Çok basit, sade ve oldukça dağdağalı bir hayat geçiren

(31) «*Posidonius*», M. E. 135 de Suriyede doğmuştur ve Milâddan evvel 50 de vefat etmiştir. Roma âmme hukukunda gerek fikri ve gerekse siyasî sahadaki faaliyetile mühim bir rol oynayan «*Çiçeron*» un hocasıdır.

(32) Bu hususta bakınız: *F. Palhoriès*, op. cit., Cilt: I, Sa: 203 - 204.

(33) Bakınız: *F. Palhoriès*, op. cit., Cilt: I, Sa: 205 - 206.

(34) Bakınız: *F. Palhoriès*, op. cit., Cilt: I, Sa: 204 - 205.

(35) *Mark - Orel*, Roma İmparatorudur ve stoisizmi en parlak merhalesine erdirmişdir. Bu hususta bakınız: *F. Palhoriès*, op. cit., Cilt: I, Sa: 207 - 209; *Paul Janet*, op. cit., Cilt: I, Sa: 241 - 242.

ve fikri faaliyetile muhitinde büyük bir şöhret ve itibar kazanmaya muvaffak olan filozof, M. E. 264 de intihar ederek hayata gözlerini kapamış ve kendisinin ölümünü müteakip, henüz hayatta iken izhar eylediği arzusuna binaen, kurduğu mektep talebelerinden *Kleant* tarafından idare edilmiştir.

Kleant milâddan evvel 331 da *Assos*'da doğmuştur. Bidayette sporla ve bilhassa güreşle meşgul olurken bilâhare *Atinada Zenon*'un derslerini dinledikten sonra kendisini terketmek istememiş ve felsefe ile iştigale başlamıştır. Çok fakir olduğundan gündüzleri *Zenon*'un derslerini dinler ve akşamları da bağçe sulamak suretile maişetini temin ederdi. Hiç yorulmak bilmez ve daima çalışırdı. Bundan dolayı da, *Atinalılar*, kendisine *İkinci Herkül* ismini vermişlerdi. Şişman ve iri yapılı olduğu için arkadaşlarının kendisine bazen eşek demek suretile takıldıkları da vakidi; *Kleant* dostlarının bu şakalarına karşı gayet soğuk kanlılıkla «*Evet eşeğim, zira Zenon'un ağırlığına taşıyabilecek benden başka kimse yoktur*» diye çok manidar bir tarzda mukabelede bulunurdu. Bu da hocası *Zenon* gibi milâddan evvel 372 intihar etmek suretile hayatına son vermiştir.

Kadım stoisien mektebinin mühim simalarından bir diğeri de *Krisip*'dir. *Krisip* Milâddan evvel 280 veya 277 de Kıbrıs adasının *Soles* kasabasında doğmuştur (36). Menşei itibarile *Tarsuslu* bir ailenin çocuğudur. Servetinin Mısır Kralı *Ptoleme* tarafından müsadere edilmesini müteakip felsefe ile meşgul olmaya başlamış, *Kleant*'a talebelik etmiş ve hocasının ölümünü müteakip stoisien mektebinin idaresini deruhde eylemiştir. Hayatı tedrisat ve muhtelif eserler yazmakla geçmiş ve ekserisi mantık, fizik ve ahlâk gibi muhtelif ilimlerle alâkadar yedi yüze yakın eser vücade getirmiş; stoisizm'i, *Epiküriyenlerin*, *Septiklerin* ve *Xenokrat*'ın talebelerinin daima tekkerrür eyliyen muhalefet ve itirazlarına karşı şiddetle ve bilâ fasıla müdafaa etmiş ve Stoisizm'in birçok prensiplerini izah eylemek suretile mensup olduğu felsefi mektebe büyük hizmetlerde bulunmuştur (37).

b) Kadım stoisienlere göre, haz ve zevk, rahat ve huzur, hakikî gayesinden uzaklaşan ruhun inhilâlini ifade eyliyen bir rehavet ve

(36) Kendisinin «*Cilicie*» de doğduğunu söyleyenler de vardır; bakınız: *Albert Rivaud* op. cit., Sa: 164.

(37) *F. Palhoriès*, op. cit., Cilt: I, Sa: 199 - 203; *Albert Rivaud*, op. cit., Sa: 162 - 164.

gevşeklikten başka bir şey değildir. Varlıkların tabii temayülü haz ve zevk değil, ancak kendi tabii mevcudiyetlerini muhafazadır. Hayatın gayesi haz ve zevk, his ve arzuların tatmini değildir. Hayatın gayesi tabii yani tabiate uygun olarak yaşamaktır ve tabii yaşama da her türlü arzu ve ihtiraslardan masun bir tarzda akla göre hareketi icap ettirmektedir. İnsanın hemcinsinin dostu olması, hemcinsini sevmesi, bu dostluk ve sevmek keyfiyetinin menfaate müstenit değil kalbi olması, onun tabiat ve bünyesi icabıdır. Akıl sahibi varlıkların kâffesi birbirleri için yaratılmışlardır. İnsan için haizi ehemmiyet olan bir şey camia için de haizi ehemmiyettir. İnsanların cümlesi aynı vücudun birer uzvudurlar; hepsine hayatiyeti temin eyliyen aynı ruhtur. Bunların heyeti mecmuası, *Zenon*'a göre, ancak, adalet ve dostluk kanunu gibi aynı bir düstur ile idare edilen tek bir devleti vücade getirmelidirler. Hepsi müşterek bir kanunun idaresi altında, tek bir devletin hudutları dahilinde toplanmalıdırlar ve bu da ancak aklın tefevvuk ve hâkimiyeti ile tahakkuk edebilir.

Hakim için yalnız bir insan olması kâfi değildir. Hakimin, iyi bir insanın, akla has fonksiyonu tahakkuk ettirmek suretile müdrük ve farku temyiz sahibi bir kimse olması lâzımdır. *Zenon*, bunu, tabiate yani insanın akıldan ibaret bulunan hakikî tabiatine, aklı tabiatine uygun olarak yaşamak diye ifade eylemektedir. Akıl her şeye kaim olan büyük bir nimet ve lütufudur; buna sahip olan mes'ut ve bahtiyardır. İnsan için ıztırap ve elem diye bir şey mevcut değildir; hakikaten fena olan tek bir şey vardır o da müdrük ve âkil varlığa has olan vazifenin ademi ifasıdır (38). Hakim, kendisini, ancak aklın hâkimiyetine tâbi ve merbut kılmakta, ve onun itidal ve basiretkârane hareketi de buradan neş'et etmektedir. İdeal hakim insan, her türlü ihtiraslara galebe çalan ve her türlü haricî nüfuz ve tesirlerden kendisini kurtaran, her türlü ihtiras ve temayüllere hâkim olan, aklı tabiate uyan kimse demektir ve hakikî hürriyetin elde edilebilmesi de ancak bu suretle mümkündür. Efel ve harekâtında aklın hâkimiyetini temin edebilen kimse, her türlü ihtiras ve temayüllere, her türlü haricî nüfuz ve tesire, her türlü gayri tabii tesirlere karşı koyarak kendi hürriyetini elde edebilir. Ancak, kendi aklile, kendi şuuru ile kendisini haricî nüfuz ve tesirlerden kurtarabilen, ihtiras ve temayüllere mukavemet ederek onlara galebe çalabilen kimse hürdür ve aklın hâkimiyetine, şuurun tefevvuk ve galebesine istinat eyliyen bu hürriyet te, ferdin muh-

(38) *F. Palhoriès*, op. cit., Cilt: I, Sa: 215.

tariyetinin temin ve tahakkukunu mümkün kılmaktadır (39). İnsana akli selim tarafından tahmil ve irae olunan bu keyfiyet, bu esas bütün insanların gayesi olmalıdır.

Stoisienler, zamanının, gaye bakımından netice itibarile ferdin site'ye bağlılık ve aidiyetini hâkim kılmaya çalışan siyasi telâkkilerine zıd fikirler ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, dünyaya hâkim olan tabii bir kanun ve nizam mevcuttur ve bu kanun ve nizam ferdi şuur ve vicdana kadar nüfuz eylemektedir. İnsan, tabiat ve bünyesi icabı, cihanşümül, şumul ve muhtevası umumî ve lâyetegayyer olan bir kanuna fikren ve hissen iştirak etmektedir ve o andan itibaren ahlâkın en yüksek düsturu da tabiate göre, tabiate uygun olarak yaşamaktan ibaret bulunmaktadır. Tabiate bir tanrı gibi merbut ve tâbi olmak (*Naturam sequi Deum*) fikri, cihanşümül bir kanun telâkkisi, stoisienlere göre, siyasi hudut ve maniaları ortadan kaldırmakta ve insan, kendisini, *Sinikler*'de olduğu gibi ve fakat onlardan daha geniş bir manada, dünyanın, kâinatın vatandaşı addeylemektedir ve bu da cihanşümül ve umumî bir devlet lehine diğer siyasi teşekküllerin tamamen ortadan kaldırılmaları esasına müncer olmaktadır.

Stoisienlerin, *Plâton*'un ferdi site'ye çok sıkı vir tarzda bağlayan telâkkisine zıd bir fikir ileri sürerek ferdi hürriyeti müdafaaya müncer olan düşüncelerile daha geniş ve daha insani bir ahlâk kendisini göstermiştir. Bunlar hiç bir zecrin, hiç bir cebir ve tazyikın ortadan aldırılmıyacağı bir hürriyeti müdafaaya etmişlerdir (40). İnsan kendi tabiatı hakikisini takip eylediği takdirde, yani, ihtirasları, onlara karşı kendi istiklâlini temin ve tahakkuk ettirerek mağlûp edebilmeyi öğrendiği takdirde hürdür; fakat bu tarzı telâkki ile, hür insanlarla hür olmayanlar arasında o zamana kadar mevcut farkların kâffesi de tamamen ortadan kalkmaktadır. Rasyonel bir varlık olan insanlar, esas itibarile, tamamen birbirlerine benzemektedirler. Siyasi teşekküllerin, siyasi birliklerin hudutlarının fevkinde, tabiatı beşerin ve ona tekabül eyliyen rasyonel kanunun ayniyeti üzerine müesses insanlardan müteşekkil umumî bir cemiyetin mevcudiyeti mevzubahis olmaktadır (41). Fertlerin kâffesi aralarında hiç bir fark bulunmaksızın aynı siyasi teşekkülün vatandaşı sı-

(39) *Yavuz Aâadan*, Hürriyet problemi, H. F. M., Cilt: VI, Sayı: 4, Sa: 831.

(40) *Georges Del Vecchio*, op. cit., Sa: 37.

(41) *Georges Del Vecchio*, op. cit., Sa: 38.

fatını iktisap eylemekte ve fertlerin hür olmamalarını kabul etmiyen tabiatın kanunu, insanların kâffesi için adaletin tahakkukunu istemektedir.

Stoisien'lerin esas fikirlerinden biri de, daha evvelce *Sokrat* ve *Plâton* tarafından da kısmen temas edilen ve bilhassa stoisizm'in *Zenon*, *Kleant*, *Krisip* gibi mümessilleri tarafından daha vâzih bir şekilde ifade olunan ve esasını insanın bizatihi hilkat ve fıtratında ve ulûhiyetle olan yakınlık ve alâkada bulan tabii bir hukuk ve adalet telâkkisidir. *Krisip*'e göre, kanun beşerî ve ilâhî olan hususâtın cümlesinin en latîfi; iyi olanla fena olanı, haklı ile haksızı yekdiğerinden tefrika hadim hâkimi mutlak; tabiat ve hilkatı itibarile kabili ünsiyet ve muâşeret olan mahlûkatın nazırı mutlakıdır. Kanun yapılması icap edeni emir ve bunun hilâfına hareket olunmasını meneyler (42). Kanun veya adaletin menşesine gelince; bunu da Cenabı Hakta yahut *Jüpiter*'de aramak lâzımdır. *Krisip*, bu hususta, kanun ve adalet hakkında *Jüpiter*'den gayri bir menşe bulabilmenin imkânsızlığını ve *Jüpiter*'in bizzat kendisinin hak ve adalet olduğunu, *Jüpiter*'in kanunların en eskisi ve en mükemmeli bulunduğunu kabul eylemektedir (43). Bizzat akli selimden ibaret bulunan bu kanun, akla sahip varlıkların kâffesini birleştirir, onları bir araya toplar. İnsanların cümlesi de, asıl ve menşei bir ve aynı olan akla sahip bulduklarından onların bilâistisna kâffesi kanuna, adalete mevzu ve ehil olabilmektedirler. Şu halde akıl, kanun, hak gibi devlete tefevvuk eyliyen muhtelif hususlar mevcut bulunmakta, ve Devletler de akıl tarafından sevk ve idare edilen bir küllün cüzüleri mahiyetini iktisap eylemektedirler ve devlet hakkında ideal olan prensip te budur.

İşte, bütün bunlar da, netice itibarile, site'lerin kâffesini ortadan kaldırarak, toplulukların cümlesini sinesinde cem ve ihata eyliyen cihanşümul bir devletin tahakkukunu icap ettirmekte (44); tek bir hakikate, tek bir kanuna, tek bir âleme, tek bir tanrıya ve stoisizmi bilâhare milâdi ikinci asırda en parlak merhalesine eriştirecek olan imparator *Mark-Orel*'in *Jüpiter*'in *Site*'si diye tavsif eyliyeceği cihanşümul tek bir siyasî teşekküle, tek bir devlete müncer olmaktadır. İnsanların cümlesi arasında bir karabetin mevcudiyetinden bahseyliyen, tabiatı yani arzuyu ilâhiyi onların müşterek

(42) *Paul Janet*, op. cit., Cilt: I, Sa: 239.

(43) *Paul Janet*, op. cit., Cilt: I, Sa: 239.

(44) *Paul Janet*, op. cit., Cilt: I, Sa: 241.

menşei olarak kabul eden stoisien'ler, bütün bu düşüncelerile, beşeriyetin vahdetinden, cihanşümul bir Devletten, fanî ve lâyemût olanların en güzel kanunundan, insanların kâffesinin tek bir aile vücude getirmesinden, köleliğin ilgasından, fertler arasındaki müsavattan, tabii adalet ve hukuktan, fertlerin hürriyetinden bahsederek bütün bu prensiplerin tahakkukuna hizmet etmek istemişlerdir.

6. Septikler ve Septisizm :

a) Kadım stoisien'lerin kendilerine has tarzı tefekkürü birçok kimselerin hiddetini mucip olmuş ve zamanının muhtelif filozoflarının muhalefetine maruz kalmıştır. Bunların koyu ve müfrit doğmatizmi, kat'î ve mutlak ifadeleri, *Plâton* ve *Aristoteles*'in itidal ve sadeliğine alışmış olan muakkiplerinin hoşuna gitmemiş ve bunlar Milâddan evvel üçüncü asrın bidayetinden birinci asrın sonuna kadar stoisienlere karşı bu hususta giriştikleri mücadelelerine devam etmişlerdir. Fikir ve felsefe tarihinde septikler namını alan bu mücadeleci, meşkûk ve müphem fikirlere fazlasile yer veren *Plâton*'un nüfuzundan istifadeye çalışmışlarsa da hakikatte onun düşüncelerinden çok fazla uzaklaşmışlardır.

b) Septiklerin ilk üstadı olarak *Pyrrhon*'u görmekteyiz. *Epikür* ve *Zenon* gibi muhtelif mekteplere mensup diğer filozoflarla aynı devirde yetişen *Pyrrhon*, M. E. 380 de *Elis*'de doğmuş ve 336 da *Atinaya* gelmiş ve 270 de vefat etmiştir. *Megare mektebi*'nin telâkkilerini, *sofistlerin* doktrinlerini öğrenmiş; keza, *Demokrit*'in eserleri sayesinde felsefeye vukuf ve nüfuz imkânını bulmuş ve bunların her üçünden de istifadeye çalışmış ve her üçünden de iktibas eylediği muhtelif hususatın mezcile oldukça orijinal bir tarzı tefekkür, *Septisizm Pyrrhonien* denilen bir tarzı telâkki vücude getirmiştir. Kendisinin, keza, *Demokrit*'in talebeleri ve ezcümle *Anaxarchos*'la münasebettar bulunduğu da zannedilmektedir.

Sükût ve içtinap gibi umumî prensipine sadık kalmanın neticesi olarak, *Pyrrhon* hiç bir şey yazmamış, hiç bir eser vücude getirmemiştir. Bundan dolayı, fikirlerinin gerek kendisini dinleyen talebelerinden ve gerekse muakkiplerinden ve bilhassa talebesi *Timon*'un (M. E. 325 - 235) ifadelerinden, beyanatından öğrenmek mümkün olmaktadır.

Pyrrhon, her şeyden evvel, içinde bulunduğu devirde muhtelif doktrinlerin mevcudiyetile karşılaşmış ve onların tehalüf ve istikrarsızlığının tesiri altında kalmıştır. *Sirenaikler*'in, *Sinikler*'in, mevcudiyetini hâlâ muhafaza eyliyen *Sofistler*'in, *Megarikler*'in, *Plâton*'un muakkipleri olan *Akademisiyenler*'in, *Aristoteles*'in ve muakkiplerinin, *Demokrit*'in taraftarlarının ve keza diğer filozofların aynı mesail hakkındaki muhtelif hal tarzlarile, onlar tarafından dermeyen olunan muhtelif fikirlerle karşılaşmış ve böyle bir devir içinde yetişmiştir.

Pyrrhon'un orijinal olan tarafı, hakikat için bir kıstasın ademi mevcudiyeti veya bunun bulunmasının bizim için imkânsız bulunuşu ve bunun neticesi olarak ta her hakikatin filozof tarafından şüphe ile karşılanmış olmasıdır. Yalnız, vicdanımızın mutâları bundan müstesnadır; vicdanın mutâları mevzubahis olduğu yerde şek ve şüphe de ortadan kalkar; fakat, bunların haricinde tereddüd, şüphe, tezat daima hâkim bulunmaktadır. Filozofa göre, insan için hakikate vusul, hâdisat ve eşyanın hakikî bünyesini tanıyabilmek imkânı mevzubahis değildir. Cehalet ve ademi vukuf üzerine müesses beşerî fikir ve mütaleaların kâffesinde meşkûk ve her türlü esas ve hakikatten âri bir mahiyet mevcuttur. Her şey aynı ölçü ve seviyede olmak üzere kararsız ve yekdiğerinden farksızdır. Bütün görüşlerin birbirlerinden hiç farkı yoktur (45). Organize edilmiş bütün varlıklar, tabiatte, daima bir yenileşmeye tâbi kılınmışlardır. Bundan dolayı ancak görünüş ve zevahiri tanıyabilmek imkânı mevzubahis olmaktadır. İnsanda, her adımda, dalâlete, fikir ve düşüncelerde ziddiyete, galatı hisse tesadüf edilmektedir, Bunun için hakikatin taharrisi keyfiyeti hiç bir sağlam esasa istinat etmiş değildir. Her teklife karşı yine onun kadar ihtimal dahilinde bulunan zıd ve mukabil bir teklif serdolanabilir. İşte, bütün bu tezatlar karşısında, her türlü endişelerden tamamen azade olarak yaşamak, ruhî sükûnu muhafaza etmek için yegâne çarei halli istinkâf ve içtinapta, fikrini izhar etmemekte, hüküm ve kararını sonraya bırakmakta, ne evet ve ne de hayır demekte aramak lâzımdır (46). Hakikatte hiç bir şeyi tanımak ve öğrenmek mümkün olmadığından muhakeme etmek ve hüküm ita eylemekten tamamen içtinap etmekliğimiz icap eder (47). Binaenaleyh, herhangi bir husus hakkın-

(45) *Ch. Crozat*, op. cit., Sa: 123.

(46) *F. Palhortès*, op. cit., Sa: 238.

(47) *Albert Rivaud*, op. cit., Sa: 180.

da aklen muhakeme ve temyizde bulunmak, herhangi bir husus hakkında hüküm vermek doğru değildir; ancak zevahiri, onların hakikat olduklarını söylemeksizin takip etmek lâzımdır. Refah ve saadetin sırrını, kendini her türlü fikir ve doktrinlerden tamamen müsavi mesafede bulundurmakta aramak icap eder; saadet ve bah-tiyarlığın sırrı sükûttur. Huzuru kalp, ruhi huzur ve sükûn, huzur ve rahat, ancak hüküm ve karar itasından içtinap ile mümkün ola-bilir ve insanlar için en kıymetli olan şey de bu ruhi sükündür.

Pyrrhon' a göre, hakim, insanların ihtirasa, şahsi menfaate ve zevahire dayanan hükümlerini hiç bir suretle nazarı itibare almaz. *İyi* ve *fena* diye tavsifi mümkün hâdiselerle hiç alâkadar olmaz. Başkalarının tarzı hareketini hiç bir şekilde kale almaz. Zira, bizatihi ne mutlak olarak iyi ve ne de mutlak olarak fena diye bir şey mevcut değildir. Başkalarını hiç bir suretle nazarı itibare almayan hakim için temayül, heves, zevk, rey, mütalea, his ve teessür gibi şeyler mevzubahis olamaz. Sıhhat, hastalık, hayat, ölüm gibi şeyle-rin hepsi onun için müsavidir. Onun için her şeye karşı tam mana-sile bir lâkaydilik, bir alâkasızlık mevzubahistir.

Filozofa göre, ancak mevzu kanunlara dayanan adalet için de bir nisbîlik mevzubahis olabilir. Hakikatte hiç bir şeyin mahiyeti itibarile ne haklı ve ne de haksız olduğu söylenemez; bu hususta hiç bir suretle mutlak hüküm ve prensiplerden bahsedilemez. Di-ğer sahalarda olduğu gibi burada da mutlak prensiplerin mevcudi-yetine tesadüf olunamaz. Keza, adalette olduğu gibi bunun mesnedi-ni teşkil eyliyen kanunlar için de bir nisbîlik mevzubahistir (48)

c) Septikler'den bir diğeri olarak *Arcésilas'*ı (M. E. 316 - 241) görüyoruz. *Arcésilas*, *Aristoteles'*in muakkibi *Teofrast'*ın (M. E. 372 - 287) ve keza sofistlerden ve riyaziyundan *Bryson'*un talebesi-dir. Bidayette intisap eylediği *Aristoteles'*in mektebini bilâhare ter-keylemiş ve *Plâton'*un taraftarlarından *Krantor'*la tesisi münasebet etmek istemiş ve daha sonraları *Pyrrhon'*un talebelerinden *Teodor'u* tanımış ve bundan da istifadeye çalışmıştır. *Plâton'*un fikirlerine taraftar olduğunu göstermeye çalışan *Arcésilas*, pozitif bir tarzı tedris takip eylemiş ve bu tarzı tedrisile de *Pyrrhon'*dan çok de-rin bir surette ayrılmıştır.

Stoisienler'in doktrinini şiddetle tenkit eyliyen *Arcésilas*, haki-kate vusulün imkânsız bulunduğunu, beşerî fikir ve mütaleaların

mütebayin ve mütenakız olduğunu kabul etmektedir (49). Filhaki-ka hakikat olan ve olmayan bir çok tezahürler mevcuttur; fakat insanların bunları yekdiğerinden nasıl tefrik ve temyiz edebileceği meselesi mevzubahis olmaktadır. Keza, bu hususta bir hüküm ita eylemek te güçtür ve hattâ imkânsızdır. Hislerimizin bizi bu kadar açık bir surette aldatmaları karşısında hakikat diye tavsifi mümkün bir idrakin teşhis ve tanınmasının ne şekilde mümkün olabileceği de cayi sualdır (50). Şu halde, bu hususta eğer müemmen bir kıstas mevcut değilse, mümkün olan yegâne çarei hal şüphe ve tereddütten, tamamen şek ve şüpheden başka bir şey değildir. O suretle ki, âkil ve kâmil olan kimse her türlü ahvalde kendi hükmünü sonraya bırakmakla mükelleftir ve bu tarzı hâreketin muhafaza ve idamesi için de en basit olan şey bilâ istisna bütün fikir ve mütalealara karşı hiç bir tefrika tâbi tutmaksızın taarruz ve hücum etmek, onların boş ve heba olduklarını göstermek ve doğmatizmin bütün şekillerine karşı amansız bir mücadele açmak lâzımdır.

d) Septikler'in mühim simalarından bir diğeri de *Carnéade*'dir. Milâddan evvel 214 te *Cyrène*'de doğmuş ve Milâddan evvel 129 da vefat etmiştir. Akademisiyen *Hégésinos* ve muhtemel olarak *Sinikler*'den *Diojen* vasıtasile *Stoisien Krisip* (Chrysippe) in eserlerini tanımak imkânını bulmuştur. M. E. 160 da *Hégésinos*'un yerine geçerek Akademinin idaresini ele almış ve bu suretle yeni Akademinin reisi ve keza İhtimaliyyûn doktrininin müessisi olmuştur.

Bunun düşünceleriyle *Arcésilas*'ın fikirleri arasında çok derin bir yakınlık mevcuttur. Bu da *Plâton*'un taraftarı olduğunu göstermeye çalışmış, Pozitif bir tarzı tedris takip eylemiş, *Stoisienleri* ve *Epi-kürienleri* tenkit ve onların hücumlarına büyük bir şiddetle karşı koymuştur. *Carnéade*'e göre, daima hataya mevzu teşkil eyliyen hislerimiz bizi sevk ve idare edemezler. Örf ve âdetler de memleketten memlekete değiştiği için daha emin değildir. Akla gelince; bu hususta da bir mutlakıyetten bahsedilemez. Bununla beraber, bizi sevk ve idare için, bize, sıhhat ve mevsukıyete muadil bir şey lâzımdır. *Carnéade* bu sıhhat ve mevsukıyetin muadilini «*Ağlebi ihtimal*» de bulmaktadır. Muhtemel bir tezahür, tatbikatta, pozitif bir tarzda, hüküm ita edebilmek imkânını bize bahşeylemektedir. Bizi, hiç olmazsa, ef'al ve harekât için çok muzur bulunan nazari

(49) *Albert Rivaud*, op. cit., Sa: 181.

(50) *Albert Rivaud*, op. cit. Sa: 181.

şekden, tereddüd ve şüpheden kurtarmakta; az çok sahih olması mümkün bir mahiyet arzulemekte, doktrinlerin kâffesi hakkında tenkidî bir tahlil icrasına imkân bahşetmektedir.

Carnéade, Milâddan evvel 155 de, Atinalılar tarafından, Senatörlerin huzurunda şehrin menfaatlerini müdafaa gayesile Romaya gönderilmiştir. Muhataplarını hem cezb ve hem de onların hayretini mucip olan Yunan filozofu, orada iki nutuk söylemiş ve bunların birincisinde adaleti ve adaletin tabii bir mesnedi bulunduğunu müdafaaaya çalışmış ve ertesi günkü ikinci nutkunda ise bilâkis adaleti red ve cerheylemiş, adalet ve hukuk için hiç bir mutlak mesned kabul etmemiştir. Filozofun bu nutuklarından birincisi hâlen malûm değildir; yalnız ikincisinin bazı parçalarını Çiçeron'un (M. E. 106 - 43) *De Republica* adlı eserinden öğrenmek mümkündür (51). Filozof, ikinci nutkunda mutlak bir adalet karşısı beşerî fikir ve mülâhazaların zıddiyetini ileri sürmüştü; adaletin insan görüşlerinin zıddiyetinden neşet eylediğini müdafaa etmiştir. Hukuku mevzua için tabii bir menşe kabul etmiyen filozofa göre, tabii bir adalet, tabii bir hukuk mevcut değildir; «eğer tabii bir hukuk mevcut olsaydı, sıcak ve soğuk, tatlı ve acı gibi mefhumlar üzerinde mutabık kalan insanların haklı ve haksız mefhumları üzerinde de mutabık kalmaları icap ederdi. Halbuki, bütün dünyayı dolaşınız; milletlerin örf ve âdetleri, fikir ve düşünceleri, dinî telâkkileri arasında ne kadar büyük bir tehalüfün mevcudiyetine şahit olacaksınız. Hırsızlık herhangi bir yerde bir şeref telâkki edilirken başka bir mahalde fena bir hâdise olarak karşılanmaktadır. Kartacalılar insanları kurban diye öldürürler, Girtililer şekavet ve haydutluğu şerefi mucip bir hâdise olarak karşılarlar» (52). Her memlekette, kendi örf ve âdetlerine uygun olarak, gayri insani birçok fiillerin icrası hukuken emredilmiş bulunmaktadır. Örf ve âdetlerin, kanunların, görüşlerin bu zıddiyet ve tehalüfü karşısında lâyetegayyer bir hukuku bu zıd örf ve âdet ve kanunların menşei olarak kabul etmeye imkân yoktur (53).

e) Septiklerin diğer mümessilleri olarak Milâdi birinci asırda yetişen *Aenésidème*, Milâdi ikinci asırda yetişen *Agrippa* ve Milâdi üçüncü asırda yetişen *Sektus Empirikus* gibi diğer filozoflara da tesadüf edilmektedir. Bunlardan *Aenésidème*, septisizmi çok fazla

(51) *Paul Janet*, op. cit., Cilt: I, Sa: 238.

(52) *Paul Janet*, op. cit., Cilt: I, Sa: 238.

(53) *Ch. Crozat*, op.cit., Sa: 123.

ifrata götürerek hakikat denilen şeyin bir kıstası bulunmadığını veya bunun bulunmasının bizim için tamamen imkânsız olduğunu söylemiştir. Buna göre, fazilet mevhum ve muhayyel bir şeydir; iyi, fena, itidal, saadet, huzur, haz ve zevk diye bir şey mevcut olmadığı gibi keza hayatı beşer için hiç bir gaye de mevzubahis değildir (54). Mükemmel bir tabib ve iyi bir astronom olan *Sektus Empirikus*'e gelince; Midilli adasında doğduğu muhtemel görülen ve üçüncü asrın bidayetinde İskenderiyede tavattun eyliyen (55) bu yunan filozofu, kanunları fertler tarafından yapılan bir anlaşmanın mahsulü olarak karşılamış; devletin kendi mevcudiyetini muhafaza edebilmesi için onun varlığının idamesine mühim bir tehlike teşkil eyliyen mutlak hürriyeti red ve kanunların zaruriliğini ve onlara vatandaşlar tarafından riayet edilmesi lüzumunu müdafaa eylemiş ve milletlerin kâffesine şamil bir kanun ve ahlâkın ademi mevcudiyetinden bahseylemiştir (56).

Doçent Dr. Recai G. Okandan

(54) *F. Palhoriès*, op. cit., Cilt: I, Sa: 241.

(55) *F. Palhoriès*, op. cit., Cilt: I, Sa: 241.

(56) *Ch. Crozat*, op. cit., Sa: 124